

č. 158/1999 Sb., paragraf 4 a 5), jen krátce o těch, které se sledují nově nebo jsou výrazně zajímavé. U osob jsou zcela nově zařazeny tři ukazatele, a to bydliště jeden rok před sčítáním, způsob dopravy do zaměstnání a druhé zaměstnání. Podstatné změny proti předchozímu vymezení nalezneme u ukazatele vzdělání a zaměstnání, kde se přechází na mezinárodní používanou klasifikaci ISCO (*Mezinárodní klasifikace zaměstnání ISCO-88*, Ženeva, ILO 1990), resp. ISCED (*Mezinárodní klasifikace vzdělání ISCED 1997*, Paříž, UNESCO 1997). Samozřejmě, že mezi ukazateli zůstává při minulém sčítání díky různým aktivitám frekventovaná národnost a rovněž dotaz na náboženskou příslušnost. Právě u těchto ukazatelů je třeba zdůraznit deklarativnost zjišťovaných skutečností. U národnosti je interval odpovědi záměrně formulován jako otevřený: občan bude uvádět svobodně svoji národnost do příslušné rubriky a nebude omezován předtíštěným výběrem jednotlivých národností. V případě údajů o bytě na rozdíl od minulých sčítání odpadají údaje týkající se vybavení domácnosti jako mraznička, automatická pračka a televizor, jinak je formulován dotaz na automobil a telefon a nově je zařazeno vlastnictví počítače. V podstatě beze změny, kromě některých podrobnějších odpovědí, zůstávají údaje zjišťované o domě.

Pro ověření přípravy vlastního sčítání uskutečnil Český statistický úřad na podzim roku 1999 tzv. zkušební sčítání, které proběhlo na vzorku zhruba 15 tisíc domácností s přibližně 35 až 40 tisíci obyvateli. Smysl této akce byl v podstatě dvojitý: ověření formy a uspořádání sčítacích tiskopisů z hlediska srozumitelnosti a co nejjednoduššího vyplnění. Obecně byl zjiš-

ťován i přístup občanů ke sčítání a jejich ochota ke spolupráci. Druhým okruhem zvýšeného zájmu pak bylo vyzkoušení nových používaných technologií, především pak optické snímání dat pomocí skenerů, které bude při sčítání v České republice použito vůbec poprvé. (K podrobnostem nejenom k technickým hlediskům sčítání, ale k řadě dalších otázek můžeme odkázat na *Demografii* č. 4/1999, která se z větší části věnuje právě přípravě sčítání. K dispozici je zde i zákon č. 158/99 Sb., a vzory sčítacích tiskopisů.)

Pro úspěch nadcházejícího sčítání lidu jsou rozhodující dvě věci: zajištění ochrany individuálních dat a dosažení maximální míry návratnosti vyplněných tiskopisů (*response rate*), druhá pak do značné míry vyplývá z první. Tomuto axiomu musí Český statistický úřad podřídít celou koncepci zpracování, ale i publikování dat. Z toho důvodu se připravují podrobná organizační a technologická opatření na celé cestě zpracování individuálních dat, počínaje sběrem údajů od občanů až po jejich uložení do databázi a pracím v těchto databázích. Formálně tomu odpovídá i několik paragrafů řešících tento problém podrobně v příslušném zákoně, a to včetně skartace sčítacích tiskopisů po skončení zpracování. Jednoznačnost v přístupu k ochraně dat před zneužitím, a to nikoliv jen proklamativní, bude jedním z určujících faktorů, ne-li tím nejvýznamnějším ovlivňujícím postoje občanů ke sčítání. A ty budou rozhodující pro úspěch či naopak neúspěch celého sčítání a to bez ohledu na co nejkvalitnější přípravu po stránce odborné, technické či technologické.

Jaroslav Kraus, Ladislav Pištora

Změna systému a modernizace (informace o vědeckém zasedání)

4. listopadu 1999 proběhla v IRESKO (Institute de Recherche sur les Sociétés Contemporaines), největším ústavu CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique) pro sociální vědy, diskuse k publikaci *System Change and Modernisation*, která byla publikována Institutem filozofie a sociologie Polské akademie věd (IFI Publishers, Warsaw 1999, 373 s.). Publi-

kace usiluje o zhodnocení sociálních důsledků současně probíhajících ekonomických a politických změn v zemích střední a východní Evropy prostřednictvím makrosociálních koncepcí modernizace a prezentuje empirické výzkumy, které byly těmito teoretickými přístupy orientovány. Publikace je výsledkem spolupráce polských, českých, slovenských a francouzských sociologů. Diskuse k této publikaci se zúčastnili zástupci řešitelských týmů z uvedených zemí a přizvaná odborná veřejnost

z pařížských výzkumných ústavů a univerzit, zejména zájemci o výzkum sociálních problémů tohoto regionu.

Diskusi uvedl prof. *Dominique Martin*. Objasnil, že cílem práce bylo zhodnotit současně probíhající sociální transformaci v zemích střední a východní Evropy z hlediska změn v sociální struktuře společnosti a jejích pro-modernizačních, či anti-modernizačních důsledků. Práce se opírá o empirickou a teoretickou zkušenost týmu polských sociologů, vedených *V. Adamskim* a *A. Rychardem*, českých sociologů vedených *P. Machoninem*, slovenských sociologů, vedených *J. Bunčákem* a francouzských sociologů vedených *D. Martinem* a *R. Sainsaulieu*. V rámci projektu byla provedena řada empirických výzkumů, které měly formu rozsáhlejších dotazníkových šetření nebo případových studií. Projekt byl strukturován do několika tematických okruhů, které jednak pokrývají systémový přístup k probíhající sociální změně, a také charakterizují jeho podstatné aspekty či faktory vlivu. Vychází částí práce byla diskuse k pojetí modernizace a jeho relevance pro teoretickou reflexi současné situace postsocialistických zemí. Pozitivním rámcem byla nejen možnost konfrontovat různé koncepty modernizace, či jejich klíčové poznávací bloky, s ohledem na jejich uplatnitelnost při analýze současných sociálních transformací, ale i využívat jejich poznávací efekty při analýze mikrosociálních změn v kontextu moderních institucí. To se projevilo jak při analýze faktorů sociálních změn, tak i v závěrečném zhodnocení, které umožnilo vystihnout obecné i specifické projevy modernizačních změn v sledovaných postsocialistických zemích. Dále pak byla objasněna klíčová témata, jež jsou charakteristická pro systémové pojetí sociální změny: procesy sociálně strukturálních změn (v kontextu empirických výzkumů v ČR, SR a Polsku), otázky aktérů institucionální změny, problémy změn postojů a očekávání v kontextu modernizačních změn (v oblasti ekonomické, politické i životního způsobu) a případových studií, které byly zaměřeny zejména na modernizační změny v úrovni výrobních podniků.

V diskusi vystoupili nejprve autoři. Jejich příspěvky rozšiřovaly obsah publikace ve dvou směrech: (i) objasňovaly význam projektu

v širších souvislostech a (ii) hodnotily publikované výsledky podle nových okolností a poznatků, které vznikají s ohledem na dynamiku sociálních přeměn ve sledovaných zemích.

V prvním okruhu (směru) diskusních vystoupení autorů byl zdůrazněn pozitivní efekt různorodosti přístupů jednotlivých národních týmů. Rozdílné přístupy k empirickým šetřením (v polském případě na standardní otázky změn sociální struktury, v českém a slovenském případě specifické zaměření na souvislosti mezi sociální transformací a modernizací a v případě francouzského týmu na otázky modernizace zejména v mikrosociologickém pohledu na průmyslové podniky) se původně zdály jako obtížně srovnatelné a propojené. Surčitým odstupem se však ukazuje, že výsledky jednotlivých týmů a interpretace jejich výzkumných výsledků přece jen nabízejí zajímavý referenční rámec pro interpretaci sociálních změn s ohledem na modernizační kontext současných společností. Ve sledované mikrosociologické oblasti (podniky zpracovatelských oborů) dochází totiž k výrazným sociálním důsledkům restrukturačních změn, které pak umožňují lépe posuzovat úlohu jednotlivých sociálních aktérů i vznikající sociální napětí.

V druhém okruhu diskusních vystoupení, která reflektovala publikované výsledky s ohledem na nejnovější poznatky, byly zdůrazněny některé závěry publikace, jejichž význam evidentně vzrůstá, nebo bylo diskutováno o některých nových aspektech transformačních procesů. Většina autorů se shodla v tom, že význam strukturálních závislostí, či dědictví minulosti, je stále více patrnější, zejména v úsilí o institucionalizaci mobilizovaných sociálních změn. Přitom i projevy strukturálních závislostí mají specifické sociokulturní (národní) formy a ne vždy působí jako negativní faktory. Bylo např. poukázáno na úlohu tzv. kovo-zemědělců v Polsku, která je evidentně v rozporu s modernizačními trendy, avšak sehrává významnou adaptační úlohu v tlaku modernizačních změn, který se projevuje v procesu transformace polského hospodářství. Jinou otázkou tohoto okruhu byl problém nedostatku fyzického kapitálu a mobilizace informačního kapitálu. V souladu s koncepcí postindustrialismu byla projednávána možnost mobilizace informačních a poznávacích zdrojů oproti vel-

mi omezené možnosti mobilizace fyzického kapitálu. Bylo diskutováno o známém problému výhody pozdních příchozích (latecomers) – lze překonat meze kapitálové dostupnosti příklonem k modernějším (informačním) zdrojům výroby a hospodaření? V diskusi byla shoda v tom, že taková výhoda se může stát reálnou jen v určitých oborech (např. oblast informační techniky má v post-socialistických zemích značnou dynamiku), avšak „pozdní příchod“ neumožňuje se vyhnout nezbytným kulturním transformacím, včetně konsolidace spolehlivého institucionálního rámce.

Další diskutovaná otázka se týkala nositelů (aktérů) transformace a sociálně strukturálních změn ve společnosti. Převažující názor spojuje aktéry transformace s tzv. vítězi mocenských změn, kteří využili převážně sociálního kapitálu (zejména bývalá nomenklatura) k získání pozic v nových mocenských poměrech. I když nejpříznivější možnosti k takové sociální změně byly zejména v ekonomické sféře a nově vznikajícím podnikatelském sektoru, rozšířil se vliv těchto ekonomických aktérů i na formování nových elit v politické sféře, případně i kulturní sféře. Tento názor prezentuje zčásti i zmíněná publikace a je podpořen výsledky empirických výzkumů. Polští účastníci však upozornili na zjednodušující rámec této teze, který se začíná projevovat v novějším kontextu sociálního jednání, tj. fungování nových ekonomických subjektů v globalizovaném konkurenčním prostředí. Podle A. Rycharda je nutno sociální transformaci sledovat v její vnitřní logice, dynamice a potenciálu i struktúře aktérů. Struktura aktérů je dána zejména sociálními hnutími, novými politickými elitami a rozptýlením aktérů. Centralita tzv. vítězů transformace, opírající se o mobilizaci sociálního kapitálu, je právě v tomto konceptním rámci problematická. V tomto rámci nelze také vysvětlit určitou depolitizaci sociálních hnutí i ztrátu dynamiky transformačních změn. Logika a dynamika transformačních procesů postoupila do nové (postprivatizační) sociální situace a v rámci rozptýlené sociální struktury začínají vystupovat do popředí jiní aktéři, jiná orientace sociálních hnutí, které mohou podnítit dynamiku politických a institucionálních změn. Novější poznatky o polské situaci ukazují, že dochází k diferenciaci mezi těmi ekonomickými aktéry,

kteří opírají svou pozici o (lokální) sociální kapitál, včetně různých forem rekombinovaného vlastnictví (v Starkově pojetí), a těmi aktéry, kteří se spíše opírají o úspěšně ověřené praktiky podnikání v globálních technických i obchodních sítích. Podle stanoviska polských účastníků jde o technicky kvalifikované ekonomické aktéry z oblastí služeb a zpracovatelských odvětví, včetně kvalifikovaných dělníků. Obě sociální skupiny se neliší v sociálním postavení (představují důležité aktéry ekonomické sféry), avšak je mezi nimi rozdíl v praktikách jednání, typu reflexivity. Ekonomičtí aktéři, kteří se opírají o sociální kapitál považují otevřenou konkurenci za ohrožení, spíše tendují k sociální uzavřenosti a nejsou s to reflektovat možnosti restrukturalizace ekonomického potenciálu. Naopak aktéři, kteří využívají technický kapitál, jsou s to využívat výhod globálních technicko-výrobních i odběratelských sítí, mohou lépe reflektovat možnosti restrukturalizace ekonomických zdrojů a vnímají neschůdnost konzervace existujících ekonomických poměrů. Obdobnou tendenci také indikuje napětí mezi protransformačními a promodernizačními postoji, kterou potvrzují empirické výzkumy českých autorů. Promodernizační postoje jsou zdrojem tlaku na pokračování transformačních změn a představují zkušenost profesně orientovaných skupin střední vrstvy. Protransformační postoje spíše očekávají sociální stabilizaci.

Relativně rozsáhlá diskuse se týkala i otázky institucionalizace transformačních změn. Aktuálnost tohoto problému je podmíněna nejen délkou reformního úsilí, ale i převažující politickou vůlí k urychlenému vstupu do institucionálního prostředí země Evropského společenství. Diskuse upozornila na faktory, které ovlivňují možnost tvorby standardního rámce kompetitivních prostředí ekonomického a politického systému. Jak již bylo naznačeno, jde jednak o závislost na struktuře disponibilních (industriálních, ekonomických i politických) zdrojů, které významně působí jak na „tlak“ regulativních opatření, tak i na „tah“ zdrojů jednání. Liberální cíle ekonomických reforem nebyly s to převážet tlak historicky zformovaných zdrojů a praktik jednání. Druhým aspektem je rozptýlenost aktérů transformačních změn. Tato okolnost sice omezuje možnosti

funkčně založené koncentrace a koordinace zdrojů, např. ve smyslu národních politik v průmyslu, vzdělání, energetice ap. Na druhé straně však umožňuje pružnější i netradiční (originální) kombinaci zdrojů, která lépe nachází místo uplatnění v globálních kapitálových i industriálních sítích. Určitým pozitivním signálem pro institucionalizaci transformačních procesů je přesun postojů a zdrojů protestu a hnutí z prostředí mimo instituce do rámce institucí. Taková forma institucionalizace postojů protestu a pohnutí představuje výrazný kulturní posun k modernímu institucionálnímu uspořádání.

Diskuse k prezentované monografii tak přesáhla cíl tohoto zasedání, které chtělo upo-

zornit na výsledky předcházejících výzkumů. Přesunula jednání do pozice aktuálně reflektovaných problémů a ukázala na smysluplnost dalšího společného výzkumu vedeného koncepty moderní společnosti. Současně se však nabízí otázka, zda takto formulované problémy a úhel pohledu na situaci postsocialistických nemůže sehrát i širší praktickou i teoretickou úlohu. Diskuse totiž ukázala na možnosti využití tohoto konceptu jak pro stimulující a neotřelý pohled na problémy postsocialistických zemí, tak pro obecnější diskuse a úvahy o moderní či postmoderní době.

Karel Müller

Sociological Review

1

CONTENTS

ARTICLES

- Rabušic, L.: Is Czech Society 'Post-materialist'? 3
Řeháková, B.: Perceived and desired income inequalities 23

FROM SOCIOLOGICAL SURVEYS

- Heřmanová, E., Kostecký, T.: Regional Differentiation of the Housing Market
and its Causes 41
Vajdová, Z.: Housing Paths Realised Through the Market 57

FROM THE HISTORY OF SOCIOLOGICAL SURVEYS

- Jeřábek, H.: The Beginnings of P. Lazarsfeld's Political Sociology –
The People's Choice 67

INTERVIEW

- Europe is Topic Number One. Interview with Professor Jiří Musil 83

DEBATE

- Havlík, R., Kořá, J.: Reflections on Czech Sociology of Education and Youth
in the 1990s 87

STUDENT WRITINGS

- Čisáň, O.: Deconstruction as Political Action 97

REVIEWS

- NEWS AND INFORMATION 111